

Anu Lahtinen

Suomalaisten historia kirjailijan laboratoriossa

Kirjailija Sirpa Kähkönen kasvoi ympäristössä, jossa oli voimakas tarinoiden perinne. Hän ymmärsi jo varhain, että menneisyyden kokemukset kulkevat ihmisten mukana myöhemmin. 1990-luvulla historian ja kirjallisuuden opinnot vaihtuivat vähitellen romaaneihin ja teoksiin, joissa näkyy huolellinen, luova historiatulkinta. Historiallisen Aikakauskirjan päätoimittaja Anu Lahtinen keskusteli Kähkösen kanssa suomalaisten menneisyydestä ja historiasta kirjailijan laboratoriossa.

*Olet kirjoittanut sekä fiktion kautta että myös tietokirjassa *Vihan ja rakkauden liekit* (2010) suomalaisista kommunisteista ja heidän kokemuksistaan. Suomalaisen kulttuurirahaston rahanjakotilaisuudessa aiemmin tänä vuonna kiinnitit hienolla tavalla huomiota siihen, että isoisäsi rakasti syvästi Suomea, suomalaista kulttuuria ja esimerkiksi Aleksis Kiveä, mutta hänen unelmansa isänmaasta joutui törmäyskurssille sen kanssa, mikä oli 1930-luvun Suomessa sallittua. Miten paljon tiesit isoisäsi ja isoäitisi vaiheista perheen kertomusten kautta, ennen arkistoihin tutustumista?*

SK: Tiesin isoisäni olleen kommunisti, Tammi-saaren vanki, pakkoruokittu ja vasten tahtoaan sodassa. Mutta ajattelin osin, että ehkäpä kaikki kuulemani tarinat eivät pidäkään paikkaansa, ehkä osa on liioittelua. Mutta sitten menin arkistoon, kun Etsivän keskuspoliisin henkilöarkistot olivat avautuneet. Kun luin isoisäni ja sotienvälisen ajan kommunistien kohtaloista, tajusin, että

aivan samat tapahtumat, jotka minulle oli kerrottu intiimillä kielellä, henkilökohtaisina kokemuksina, kerrottiin asiakirjoissa viranomaisten kielellä. Viranomaisaineistot vahvistivat muistelun tarinan. Ne tarjosivat asiallisen, kylmän ajanakertomuksen kaikista tapahtumista, jotka olivat henkilötasolla aiheuttaneet paljon kärsimyksiä.

Näiden havaintojen summana siis löysit Suomen 1900-luvun historiasta sellaisen aihepiirin, jonka koit tärkeäksi ja syventymisen arvoiseksi.

SK: On tyypillistä, että kirjailija hakee ominta aihettaan, ja se voi olla niin lähellä, että sitä ei hahmota. Vuonna 1996 Biskops-Arnössa Ruotsissa järjestetyn kirjailijakokouksen aiheena oli historiallinen romaani, ja siellä yhtäkkiä tajusin, että avautunut Etsivän keskuspoliisin arkisto muodosti tärkeän lähtökohdan, jota saatoin käyttää kirjoitustyössäni.

Olet itse opiskellut historiaa, millainen suhde Sinulla on historiaan tieteenä?

SK: Olin peruskoulun viidenneltä luokalta lue-
nut historiaa mielenkiinnolla, en kuitenkaan lapsena ajatellut sitä ammattina, myöhemmin kyllä. Itselleni historia ja kaunokirjallisuus ovat kaksi eri tapaa tarkastella samoja ilmiöitä. Menneisyys ja sen vaietut kokemukset kiinnostivat minua, ja mukana oli henkilökohtaisuutta, jolle koin olevan enemmän tilaa ja oikeutusta kaunokirjallisessa tuotannossa. Henkilökohtaisuudella en tarkoita, että toisin itseäni koko ajan esiin, vaan sitä, että

intressit, joilla olen lähestynyt aineistoja, ovat olleet hyvin henkilökohtaisia.

Opiskeltavana aineena historia oli minulle työkalutiede, josta kaikkein keskeisin elementti oli lähdekritiikki. Kaiken kertomisen ytimessä, myös fiktiossa, on kysymys siitä, kuka kertoo ja millaisiin tavoittein. Kirjallisuustieteen narratologia eli kerronnan strategioiden tutkimus, kerronnallisuus, taas olisi varmasti hyödyllistä historioitsijoille, onhan historiatutkimuksen tulosten esittämisesäkin kertomus tärkeä. Minua innoittivat tutkimukset, jotka keskittyivät pieniin ihmisiin, arjen historiaan ja mentaliteetteihin.

Mikrohistorian lähestymistavat kuten aineeton perintö tarjoavat kirjailijalle keinoja tutkia myös omaa itseään ja omia taustojaan. Aineeton perintö näkyy siinä, millä tavoin eri suvut luotaavat menneisyyttään kertomuksilla tai puolisanattomilla asennoitumistavoilla. Eräs tärkeä piirre on se, miten perheet ja kasvuympäristön ihmiset asemoivat itsensä suhteessa kansallisiin kertomuksiin.

Aineeton perintö näkyy myös kouluttautumisessa ja ihmisten elämänvalinnoissa. Olet joskus haastattelussa kommentoinut sitä, että oli opiskelukavereita, joiden maailma ei tuntunut koskettavan omaasi.

SK: On ihmisiä, joilla on kulttuurista, sosiaalista ja akateemista pääomaa niin paljon, että he eivät välttämättä edes käsitä, miten paljon he ovat saaneet. Meillähän on kyllä kansalliseen tarinaan kirjoitettu myös tarina urheasta pojasta, joka hiihtää kontti selässään satoja kilometrejä opin tielle. Sen sijaan varsinkin työväenluokkaisten tyttöjen tarinaa on harvemmin kirjoitettu tällaiseksi kansalliseksi kertomukseksi.

1900-luvun mittaan luokkakysymys painui taustalle, mutta edelleen todellinen ja näkymätön pääoma antaa mahdollisuuden kompromissittomaan elämään. Tästäkin syystä taidemaailma vetosi minuun, sillä taiteen mittaustavat ovat omansalaiset, taiteen ja taitelijuuden maailmassa varallisuudella tai taustalla ei ollut samanlaista merkitystä kuin monilla muilla elämänaloilla, tie-teessäkin ja taitelijoiden elämäntarinoihin ulkopuolisuus ja köyhyys ovat aina kuuluneet.

Millaisena näet historiantutkimuksen ja kaunokirjallisuuden suhteen yleisemmin?

SK: Silloin tällöin kuulee kysymyksiä, onko historia kaunokirjallisuuden aputiede, josta ammentetaan helppoa aineistoa romaaneille, jotka sitten

vievät median huomion. Kuitenkin niillä kirjailijoilla joita tunnen, kirjoitustyö on hyvin pitkäaikaisen oman tutkimustyön tulos. Kaunokirjallisuus ei tavoittele historian hyväksikäyttöä, vaikka median toimintatavat ehkä joskus vahvistavat tällaista vaikutelmaa.

Mielestäni kaunokirjallisuus ei vaadi viitteitä, mutta kun tekoprosessia käsitellään esimerkiksi haastatteluissa tai tekijöiden omista artikkeleista tai blogeista, niin on rehellistä ilmoittaa lähteet ja mistä aineistoja on saatu. Tieteellinen pitkäjänteinen työ tuottaa arvokkaita tuloksia, ja on todella hienoa että tässä maassa on olemassa niin korkeatasoista historiatiedettä, myös kaunokirjallisuuden tueksi. Kaunokirjallisuus ei kuitenkaan tyhjene lähteisiin ja tutkimuskirjallisuuteen.

Historiallisen romaanin kirjoittaminen ei ole mitään kiiltävää kahmivan harakan hommaa, vaan iso rakennusprojekti. Aikakausi on tunnettava, jotta tietäisi, millaisia toiveita, tyytymättömyyden aiheita ihmisillä on ollut, miksi he ovat tavoitelleet tiettyjä asioita. Ja kun käyttää paljon alkuperäislähteitä, sanasto ja rytmi tulevat sieltä luontevasti ja muuttuvat käyttökieleksi, jota ei tarvitse liisteröidä mukaan, se vain kulkee luontevasti mukana.

Olet tosiaan tehnyt arkistotyötä, lukenut paljon, ja teoksesi on vastaanotettu hyvin myös monien tutkijoiden parissa. Miten vuosikymmenten työ on muuttanut suhtautumistasi menneisyyteen ja siitä kertomiseen?

SK: Kuvittelisin että historiallisen romaanin kirjoittajalla on hyvin sama tilanne kuin tutkijoilla – sanotaan, että 10 000 tuntia on harjoiteltava, jotta tulee hyväksi jossain aiheessa. Alkuvuosina tein valtavasti arkistotyötä, luin tutkimuskirjallisuutta, loin pohjatietojen kokonaisuuden, jota voin käyttää myöhemmin. Pohjatiedot muokkaavat niitä kysymyksiä, joita mielessäni herää, ja syntyy tarkentavia kysymyksiä.

Uusien kirjojen kirjoittamisessa katse tarkentuu rajatumpaan kohteeseen ja pohjatyötä tarvitaan tavallaan vähemmän tai tarkentavana. Esimerkkinä voi mainita eläinten kohtalot sodassa. *Tankkien kesää* (2016) varten käytin paljon aikaa tutustuaakseni sotahevosten historiaan Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkistossa. Toki ennenkin olin nähnyt kuvia hevosista, jotka olivat sodassa, mutta en ollut ajatellut asiaa samalla tavalla.

Kuopio-sarjan alussa halusin ehkä enemmän näyttää, millaisia aiheita olin löytänyt – miehistä, jotka joutuivat kommunistisen työn vuoksi Tammissaareen vankeuteen – naisista ja perheistä, jotka koettivat tulla toimeen vaikeissa olosuhteissa.

Myöhemmin menneisyyden tiedot ovat alkaneet elää eri tavalla. Voisi sanoa että minulla on laboratorio, jonne syntyy ihmisiä, ja ne alkavat elää elämäänsä. Ensimmäinen kysymys: ”Olisivatko asiat voineet olla näin...” Kun mielikuva vahvistuu lähteiden ja lehtien lukemisella, tarinaan syntyy ihmisiä, jotka lihallistavat menneisyyden ajatukset ja tulkinnat.

Tässä konkretisoituu Aristoteleen toteama ero historiantutkimuksen ja runouden välillä: historia kuvaa sitä, mitä alkibides teki, runous kertoo, mitä olisi voinut tapahtua. Fiktio operoi aina myös sumeilla, intuitiivisilla alueilla. Tietokirjallisuuden kirjoittaminen tuo vastapainoa. Vaikka siihen kuuluva pikkutarkka faktojen tarkistaminen viekin paljon aikaa, on virkistävää, kun joutuu käyttämään osin muita välineitä kuin fiktion kirjoittamisessa.

Suomessa kaunokirjailijat ovat tarttuneet usein aiheisiin, jotka historian puolella on vielä koettu vaikeiksi lähestyä. Miten lukijat ovat tarttuneet siihen, että käännyt esiin perinteisen kansallisen kertomuksen varjopuolia tai unohdettuja kokemusmaailmoita?

SK: Kaunokirjailijoilla on ollut suomalaisessa keskustelussa usein mahdollisuus vaikuttaa paradigman vaihdoksiin. *Vihan ja rakkauden liekit* oli tietö-Finlandia ehdokkaana, ja kun en saanut palkintoa, lukija otti yhteyttä ja kirjoitti: meitä oli hiljaista väkeä takanasi verhoissa siellä ehdokastilaisuudessa valtavasti. Selkeästi ihmiset, joilla oli vastaavia taustakokemuksia perheessään, kokivat että tällainenkin tulkinta menneestä on tullut luovalliseksi. Kirja vapautti heidät vaikeudesta.

Myös kokonaan vastakkaisen aatteellisen perinnön piirissä eläneet ihmiset ottivat yhteyttä ja kertoivat, että suuren aatteen dynamiikka tuottaa perheisiin ja sukuihin samanlaista dynamiikkaa, aatteen etumerkeistä riippumatta.

Romaanit ovat tuottaneet usein myös palautetta, jossa todetaan että ”nyt ymmärrämme, miten entiset sukupolvet elivät.” Katson, että juuri siviilien kokemuksen esilletuomisella on vaikutusta siihen, miten sodasta puhutaan. On tärkeää miettiä käsitteitä ja sanavalintoja. Korostan esi-

merkiksi, että en käytä termiä ’kotirintama’, koska se on propagandistinen sota-ajan termi – ei ollut yhtenäistä kotirintamaa, varsinkaan jatkosodan aikana.

Kaunokirjallisuuden lukijat ovat hyvin tietoisia siitä, että kaunokirjallisuus esittää vaihtoehtoisia tarinoita. Lähihistoriasta kirjoittaessa voi joskus törmätä siihen, että yksittäisen lukijan oma kokemus menneestä on toinen kuin fiktion luotu. Lukija on voinut tavatessa sanoa, että ”minä en kokenut sodan pelkoa vuonna 1968 ei minun aikani puhuttu tällaisista asioista, mutta onhan se ihan mahdollista, että jossain toisessa paikassa joku toinen ihminen...” Tutkimus ja henkilökohdainen muisto voivat toki olla hyvin vahvasti erillään, ja tutkimus voi tarkentaa muistoa tavalla, joka ei ole pelkästään miellyttävää. Toisaalta lukijoiden muistelut myös suuntaavat huomiota ja ohjaavat lähteille, joihin en muuten olisi kiinnittänyt huomiota. Lukijatapaamisten ansiosta osasin esimerkiksi etsiä tietoa siitä, että sodanaikainen Kuopio oli saksalaisten virkistyskaupunki.

Onko tulkinnoillesi ollut helppo löytää näkyvyyttä? Olet joskus haastattelussa kertonut, että olet matkustanut paljon kohdataksesi lukijoita ja tehnyt työtä saadaksesi kirjoillesi näkyvyyttä.

SK: Suomessa on haasteena, että täällä on oikeastaan vain yksi julkisuus, kun taas monissa maissa, missä on enemmän sekä lukijoita että kirjoittajia, voi olla merkittäviä rinnakkaisjulkisuuksia, joissa eri näkökulmat löytävät yleisönsä. Suomessa ne, jotka eivät sovi julkisuuden tuntemaan kaavaan, voivat olla aika pitkään pimennossa. Silloin vaatii paljon työtä tehdä ymmärrettäväksi uusi tulokulma. Mutta lukijakuntani alkoi varsin pian kasvaa, ja myös historiantutkimuksen suuntaan on syntynyt uusia yhteyksiä.

Suomalainen kirjallisuus tavoittelee kansainvälisiä markkinoita, ja teoksiasi on myyty myös ulkomaille. Miten kansainvälisyys näkyy suomalaisen kirjailijan työssä?

SK: Moni varmaan kokee, että maailmalla selvitäkseen kirjailijan tulisi käsitellä jotain ”yleisiä” aiheita, ehkä tavoitella jonkinlaista kuvitteellista kansainvälistä tyyliä. Mutta Eurooppa on siellä, missä jaetaan tietyt yhteiset arvot, ja silloin se on yhtä lailla läsnä myös Suomessa. Esimerkiksi romaanissa *Mustat morsiamet* (1998), joka aloittaa Kuopio-sarjan, kulkee mukana poliittisen pola-

risaation teema, kahtiajako, poliittinen väkivalta ja radikalisaatio.

Tämä vastaa keskustelua, jota historiantutkimuksen kentällä käydään: millaiset aiheet ja millaiset kehyykset tekevät Suomen alueen historiasta kansainvälisesti mielenkiintoisen.

SK: Ymmärtääkseni Suomessa on perinteisesti ajateltu, että Suomen kuvaaminen ei ole kiinnostavaa, vaan fiktiassa pitäisi rakentaa hybridipaikkoja, joissa kansainvälisyys näkyy. Mutta taide, sellaisena kuin sen näen, kuvaa tiettyä paikkaa, jossa on vallalla universaalit voimat. Se on tiivistyneenä kirjassa *Vihan ja rakkauden liekit* – Tammissaaren vankileiri näyttäytyy laboratoriona, jossa kiehuvat kaikki aikakauden tunteet, toiveet ja pelot. Siksi tällaisia paikkoja ei tulisi hävetä tai vähätellä. Sitä päivää odotellessa, että Helsingissä ymmärrettäisiin, että Helsinki on yhtä pieni kuin Kuopio, joka taas kuopiolaisille on maailman napa.

On tosiaan tärkeä muistaa, että kansallisen ja kansainvälisen tason lisäksi on muita alueellisia tasoja. Historiallisten romaaniensa tapahtumissa Kuopio, kotikaupunkisi, on aivan keskeisessä asemassa, ja olet maininnut kuopiolaisen kansalliskirjailijamme Minna Canthin tärkeäksi innoittajaksesi.

SK: Kuopion asema sivistyksen keskuksena on myös tuntunut tärkeältä, ja minulle on hyvin tärkeää, että olen kasvanut samassa kaupungissa kuin Canth. Kouluaikana Canth oli mukana esimerkiksi kirjallisuuden opetuksessa, olisi ollut hienoa, jos historian opetus olisi voinut olla samalla tavalla lokalisoitunutta. Teollistumisen, naissivistyksen, aatteiden kehityksen olisi voinut esittää hyvin paikallisin esimerkein.

Naisia ei ole ollut tapana julistaa neroiksi, mutta Canth on kyllä liki neroutta kaikessa monipuolisuudessaan – että hän selviytyi valtavan lapsikattraan ja liikeyrityksen kanssa, loi kirjallisuutta, seurasi kansainvälistä aatekeskustelua ja kirjallisuutta ja piti yllä kirjallista ja yhteiskunnallista keskustelua! – ja kesti vihamieliset reaktiot. Hän oli niin laaja-alainen vaikuttaja ja ajattelijana, merkityksellinen draamatikko, ja omien kokemustensa kautta pehmentynyt myönteiseen ihmisten kurjuuden.

Canthin kuvaukset köyhyydestä ovat välillä hyvin lohduttomia, jos kohta oli syytäkin.

SK: Canth esitti köyhyyden ja kurjuuden tosiasiaina, mutta jaksoi enimmäkseen olla maltillinen keskustelija ja kesti vielä vihamieliset reaktiot. Moni muu kirjailija oli mukana luomassa kansallisen kertomuksen tueksi ”yleviä köyhiä”, Saarijärven Paavon kaltaisia raatajia. Tämä epärealistinen kuva voimisti vuoden 1918 pettymystä: köyhämme eivät olleetkaan puhtaita ja kuuliaisista.

Olen nyt kirjoittanut Helsingin kaupunginmuuseolle, Hakasalmen huvilaan sijoitettavaa näyttelmää vuodesta 1918. Siinä yleisö kulkee näyttelijöiden mukana huoneesta toiseen ja todistaa ihmiskohtaloita vuoden 1918 Helsingistä. On ollut kauhistuttavaa, miten lähteistä tulee vastaan jatkuvasti nuoret tytöt ja pojat, sekä julmuuksien tekijöinä että uhreina...

Vuoden 1918 kokemukset kulkevat pitkään mukana suomalaisessa yhteiskunnassa. 1930-luvun poliittista tilannetta tarkastellessa tuntuu hyvin osuvalta Jukka Kekkonen luonnehdinta, että 1930-luku oli sisällissodan toinen näytös ja oikeudenkäytön kriisiaikaa – kahtiajako oli niin jyrkkä ja kohtelu erosi niin paljon siinä, miten Mäntsälän kapinan osanottajia tai kommunisteja oikeudessa kohdeltiin.

Nyt elämme taas ajassa, jossa jo kuolleiksi luullut aatteet samoin kuin radikalismi ja populismi näyttelevät jälleen merkittävää roolia.

SK: Olen miettinyt paljon näitä asioita, jotka riivaavat eurooppalaisia yhteiskuntia: yhteiskuntaluokkien kyvyttömyys ymmärtää toisiaan, vapaan kansalaisyhteiskunnan kriisi.

1990-luvulla, kirjailijanurani alkuvaiheessa, elettiin Neuvostoliiton romahduksen jälkeisenä aikana, jolloin ajatus tuntui olevan, että aatteiden aika on ohi ja historia on kuollut. Olin 1980-luvun lopulla ja 1990-luvun lopussa hirveän ylpeä venäläisistä, jotka korostivat avoimuutta, keskustelivat 1930-luvun vainoista ja väärinkäytöksistä ja tukivat Memorialin kaltaisia kansalaisjärjestöjä. En olisi uskonut että Stalin nousisi uudelleen arvostettuun asemaan.

Tietenkin harvoin eletään aikaa, jolloin Neuvostoliiton kaltainen suuri valtakunta hajoaa, joten näköharha on ymmärrettävä. Mutta ei hajoamisesta tule pysyvää olotilaa, vaan jotain muuta tulee tilalle. Sloganit ovat vaarallisia sekä tieteessä että taitessa. ■